

Croeso i'r Bala / Welcome to Bala

Cyhoeddwyd gan Gymdeithas Dwristiaid Bala a Phenllyn gyda cymorth gan Cyngor Tref y Bala

Published by Bala & Penllyn Tourism Association with assistance from Bala Town Council

Credits/Clodrestrri:

Wedi ei seilio ar yr ymchwil gwreiddiol gan Rhys Tudor. Diweddarwyd gan Alun Price yn 2013

Based on previous research by Rhys Tudor updated by Alun Price in 2013

Images/LLuniau:

- Hazel Jane Price – Photographer/Ffotograffydd
- Evan L. Dobson – Photographer/Ffotograffydd

Gwybodaeth i Dwristiaid:	www.VisitBala.org neu www.ymweldageryri.info
Gwybodaeth am Deithiau:	www.GoBala.org

Tourist Information:	www.VisitBala.org or www.visitsnowdonia.info
Trails Information:	www.GoBala.org

Llyn Tegid

3½ milltir o hyd ¾ milltir o led a hyd at 150' o ddyfnder. Dyma gynefin y Gwyniad pysgodyn unigryw i'r llyn a gaewyd yma wedi oes yr iâ.

Bala Lake

3½ miles long, ¾ mile wide and 150' deep. It is the home of the "Gwyniad" a fish unique to the lake which was trapped here at the end of the last ice age.

Hanes Y Bala

Sefydlwyd tua 1310 gan Roger de Mortimer er dofi gwrthryfelwyr ardal Penllyn. Un stryd fawr a dwy ffordd gefn (Heol Arenig a Heol Plase/Y Domen) a fu unwaith ynghlwm wrth y domen sydd yn hynach o lawer. Roedd 53 o leiniau bwrgeiswyr rhwng y strydoedd.

Erbyn cyfnod y Tuduriaid roedd yn "dre fechan dlawd". Daeth cyfoeth i'r dre yn y 18ed ganrif a dechrau'r 19eg ganrif gyda'r fasnach hosanau a menyng. Nodwyd bod Sior y 3ydd yn gwisgo sannau o'r Bala. Ffermio, siopau, gwasanaethau a'r diwydiant ymwelwyr yw'r prif nodweddion bellach.

Er mai sefydliad Normanaidd oedd Y Bala, erbyn hyn mae'n ganolfan i ddiwylliant a'r laith Gymraeg.

History of Bala

Founded about 1310 by Roger de Mortimer to tame the rebellious Penllyn ("Lake Head") district.

One main street and two back lanes were attached to the older Castle or "motte". 53 "burgage plots" were laid out between the streets.

By Tudor times it was a "little poor market". Prosperity came in the 18th and early 19th century with the hosiery and glove trade. **King George III** wore **socks** made in **Bala** to soothe his arthritis. Farming, shops, services and tourism now predominate. Though Bala was of Norman foundation it is now at the heart of Welsh language and culture.

Am fwy o wybodaeth ar hanes y Bala: www.VisitBala.org
More information on the history of Bala: www.VisitBala.org

Crynodeb

Cylchdaith drwy'r Dref. Gyda nodiadau hanesyddol.

Cynlluniwch eich taith

Pellter	Hyd at 4 km (2½ milltir)
Amser	Hyd at 2 awr
Cychwyn/Darfod	Y Ganolfan hamdden, Ffordd Pensarn, Bala, LL23 7SR SH922355 neu unrhyw fan ar hyd y daith
Parcio Ceir	Wrth y cychwyn (talau ac arddangos)
Toiledau	Y Ganolfan Hamdden, Y Grin, Heol Plasau
Illuniaeth	Yn y dref neu yn y Ganolfan Hamdden
Trafnidiaeth Cyhoeddus	www.GoBala.org (Gwybodaeth/Cludiant Cyhoeddus)
Pwysig	Yn croesi ffyrdd prysur rhaid diogelu plant.

Summary

A circular walk on pavements, through the town, with information regarding the history of Bala.

Plan your Trip

Distance	Up to 4 km (2½ miles)
Time	Up to 2 hours
Start / Finish	Leisure Centre, Pensarn Rd., Bala, LL23 7SR SH922355 or anywhere on the route
Parking	At start (Pay & Display)
Toilets	Leisure Centre, The Green, Plasey St
Refreshments	In Bala, Leisure Centre Cafe
Public Transport	www.GoBala.org (Information/Public-transport)
Important	Crossing/along busy roads, children must be supervised

12 Heol Arenig
1-15: Tai Baroc Edwardaidd mawreddog, gyda thalcennau to crym. "Ty'r Eglwys" Gothaidid dyddiedig 1911. Heol Arenig oedd y "ffordd gefn" ganoloesol ar yr ochr ogleddol i'r dref.

12 Arenig Street
Nos 1-15 are imposing Edwardian Baroque with barrel roofed gables. Gothic style "Church House" is of 1911. Arenig Street is the former medieval back lane to the north side of the High Street.

13 Eglwys Crist
Fe'i hadeiladwyd yn 1855 yn y dull Gothig cynnar gyda'r twr a meindwr yn codi i wythdeg troeddfedd. Atgyweiriwyd yn 2007 gan greu mangre agored ac ysgafn i addoli ynghyd a gofod i weithgareddau cymunedol.

13 Christ Church
Built in 1855, in the Early Gothic, style with its tower and spire rising to a height of about eighty feet. Reordered in 2007 to create a general purpose building for community activities and to create a modern space for worship.

14 Lewis Edwards A Choleg Y Bala
Cofgolofn i'r addysgwr crefyddol o flaen y Coleg yn edrych dros Y Bala. Canolfan Plant ac Ieuenctid Eglwys Bresbyteraidd Cymru erbyn hyn. Gellir weld yr adeilad ar ben rhiw Heol Ffrydan. Gyferbyn mae Bodiwan cartref Michael D Jones. Y tu cefn i Bodiwan mae Penrhiw cartref Betsi Cadwaladr a fu'n nyrs yn ystod rhyfel y Crimea gyda Florence Nightingale.

14 Lewis Edwards and Coleg Y Bala
The religious educationalist's statue fronts the college overlooking the town. Now a Children and Youth Centre of the Presbyterian Church of Wales. Bodiwan once the home of Michael D Jones is found opposite the college. Behind this house is Penrhiw the home of Betsi Cadwaladr who nursed alongside Florence Nightingale during the Crimean war.

15 Rhiwlas
Y bwa a'r porthdy ger Pont y Bala sydd wedi goroesi'r Plas castelllog o 1820. Roedd bwa tebyg ar y bont hefyd yn wreiddiol.

15 Rhiwlas
The arch and lodge near Bala bridge survive the original castellated house of 1820. There was once a similar arch on the bridge.

16 Y Grin
Canolfan ffeiriau ,marchnadoedd ,cyfarfodydd pregethu a hyfforddi'r milisia. Yn 1882 agorodd y GWR (Great Western Railway) yr orsaf yma.Caewyd y lein yn 1965 ac nid oes dim o'i hol yn aros , ag eithrio'r "signal" yng ngannol y maes parcio.

16 The Green
The site of fairs, markets, open air preaching and militia drilling. In 1882, the GWR (Great Western Railway) opened its railway station here. It closed in 1965. No trace remains save for the signal in the car park.

17 Meini Gorsedd Y Beirdd
Codwyd yn 1966 ar gyfer cyhoeddi Eisteddfod Genedlaethol Cymru yn Y Bala.

17 The Gorsedd Circle
The stones were erected in 1966 for the proclamation of the National Eisteddfod in Bala.

18 Neuadd Y Cyfnod
Adeilad o'r 17eg ganrif , addaswyd yr hen "Tŷ Dan Domen" yn ysgol yn 1713-14 yn dilyn gwaddoliad gan Edward Meyrick. Ail adeiladwyd yn 1857 gan gynnwys neuadd a'i phaneli pren yn debyg i un Coleg yr Iesu ,Rhydychen.

18 Old Grammar School
At the bequest of Edward Meyrick converted to a school in 1713-14 from the original house of "Tŷ Dan Domen" ("The house at the base of the Castle Mound").It was rebuilt in 1857 with a hall like that of Jesus college Oxford.

19 Tomen Y Bala
Adeilad o'r 17eg ganrif , addaswyd yr hen "Tŷ Dan Domen" yn ysgol yn 1713-14 yn dilyn gwaddoliad gan Edward Meyrick. Ail adeiladwyd yn 1857 gan gynnwys neuadd a'i phaneli pren yn debyg i un Coleg yr Iesu ,Rhydychen.

19 The Mount (Tomen Y Bala)
The original Norman castle mound or "Motte" with extensive views of Bala Lake and the Aran mountains.

20 Heol Y Domen
Y "ffordd gefn" cyfochrog o'r canoloesoedd ,i'r de o'r Stryd fawr ac yn olrhain hyd "Ileiniau'r bwrgeiswyr" cul oedd ym ymestyn ati o'r Stryd Fawr. 48-52 Bythynod Gothig o garreg.

20 Mount Street
The former medieval back lane on the south side of the High Street. This road marks the extent of the narrow strips or "burgage plots". Nos. 48-52 are Gothic style cottages with massive stones.

21 Capel Yr Annibynwyr
Ar draws y ffordd i'r Capel mae safle yr hen gapel a'r hen goleg. Bu Michael D Jones a John Peters yn gyd -weinidogion. Michael D Jones hyrwyddodd y wladfa Gymreig ym Mhatagonia ar gost enfawr iddo'i hun.

21 Congregational Chapel
The earlier college and chapel were opposite. Michael D Jones and John Peters were joint ministers, Jones promoted the Welsh colony in Patagonia to his great personal cost.

22 Capel Tegid
Adeiladwyd yn 1866 o garreg lleol.Cloddiwyd y garreg o geudyllau sydd i'w gweld o hyd yng Nghraig y Fron. Mae'r Capel yn gallu eistedd mil o bobl. Gwnaeth gyfraniad enfawr i'r diwylliant Cymraeg ac i'r ffydd Gristnogol. Saif cofgolofn i Thomas Charles, llenor, cyhoeddwr a gweinidog y Methodistiaid ac arloeswr yr ysgol Sul yng Nghymru mewn sgwar trefol gyda gwaith haearn dinesig. Mae ei gartref "Tŷ Thomas Charles" yn fanc ar y Stryd Fawr heddiw.

22 Capel Tegid
Built in 1866 of "Fron" stone which was quarried from caverns still visible today at Craig y Fron. The Chapel can seat a thousand has made an immense contribution to Welsh culture and the Christian faith near and far. In front of the Chapel is a statue to Thomas Charles, Methodist minister, writer and publisher and a pioneer of the Sunday School system in Wales. His home "Tŷ Thomas Charles" is on the High Street and is now a bank.

23 Capel Plase
Ariannwyd yn rhannol gan gwmni'r GWR (Great Western Railway) ar gyfer y gweithwyr oedd yn adeiladu'r rheilffordd Heddiw mae'r hen Gapel yn Ganolfan treftadaeth.

23 Plase Chapel
Partly funded by the GWR (Great Western Railway) for workers building the railway line. Today the old chapel is a heritage centre.

4 Beibl Mari Jones
Yn 1800 cerddodd Mari Jones, 16 mlwydd oed, yn droednoeth o Lanfihangel y Pennant ger Abergynolwyn i'r Bala i brynu beibl gan Thomas Charles. Ysbyrdolodd hyn ar gychwyn Cymdeithas y Beibl. Sylwch ar y plac ar adeilad Banc Barclays sef y tŷ a fu unwaith yn gartref i Thomas Charles.

4 Mary Jones' Bible
In 1800 Mary Jones, aged 16, walked barefoot from Lanfihangel y Pennant near Abergynolwyn to Bala in order to obtain a Bible from the Rev Thomas Charles. This inspired the formation of the Bible Society. Note the plaque on the wall of Barclays's Bank which was at one time the home of the Rev Thomas Charles.

2 Tafarn yr Hen Ben Tarw
Adeilad sy'n dyddio o 1692. Bu Hywel Harris, un o arweinwyr y Methodistiaid, yn pregethu mewn tŷ gyferbyn yn 1739 pan ymosodwyd arno gan griw dan arweiniad ficer Llanycil!

2 Ye Olde Bull's Head
The building dates from 1692. Hywel Harris the Methodist preacher was attacked in a house opposite in 1739 by a gang led by the vicar of Llanycil!

3 Presbyter Fatima - Eglwys Pabyddol Y Bala
Tŷ o 1609, fe'i addaswyd yn 1948. Mae cerflun o Fair o Fatima, Portiwgal, oddi mewn.

3 Fatima presbytery - Catholic church
A house of 1609, converted in 1948. Inside there is a statue of Mary of Fatima, Portugal.

1 Ffatri'r Aran
Bu'r adeilad gwreiddiol yn wyrchw rhwng 1841 a 1869. Yna yn ei dro fe'i ddefnyddiwyd fel barics i'r fyddin, ffatri potelu dŵr, ffatri gwneud bisgedi a ffatri gwneud dillad. Erbyn heddiu mae rhan o'r safle wedi ei adfer drwy ei droi yn dai preifat.

1 Aran Factory
The building was originally a workhouse from 1841 to 1869. Subsequently it was used in turn as a barracks for the militia, a water bottling factory, a biscuit factory and a clothing factory. Today part of the site has been re used as private housing.

7 Y Capel Anwel neu "Capel Saesneg"
Bu'n Gapel Gorffwys (yn perthyn i Llanycil sef eglwys y plwyf) hyd nes adeiladwyd Eglwys Crist y Bala. Fe'i defnyddiwyd fel ysgol tan 1904.

7 "English" Chapel
A Chapel of Ease attached to Llanycil Church (the original Parish Church) before Christ Church was built. It was used as a school until 1904.

8 Awyren B17
Llechen ar wal yr Henblas (sef cartref Cyngor Tref y Bala) i goffau'r ddamwain ar fynydd yr Arennig ar y 4ydd Awst 1943 pan laddwyd criw yr awyren Americanaidd tra wrthi yn ymarfer.

8 B17 Flying Fortress
High on the wall of Henblas (the historic chamber of Bala Town Council) is a slate commemorating the crash of a Flying fortress aircraft (B17) on the Arennig mountain during a training flight on the 4th of August 1943 which killed all airmen on board.

6 Neuadd y Dref a'r hen Llys Barn
Wrth y groes fawr a fu'n ganolbwynt y Bala ariod. Sylwch ar gloc y neuadd a'i blac ar y tŷ. Yn yr adeilad hwn roedd Llys Barn y Bala.

6 Town Hall
At the town Cross which has always been the very centre of Bala. Note the clock and its plaque up on the roof. The building was once the location of the local Courts of Justice.

5 Gwesty Brenhinol Y Llew Gwyn
Ymwelodd y Frenhines Fictoria â'r gwesty yn 1889 a dyna pam y rhoddwyd "Brenhinol" ynghlwm a'r enw. Potelwyd chwisi Cymreig yma yn ystod yr un cyfnod.

5 White Lion Royal Hotel
Queen Victoria visited in 1889 hence the inclusion of "Royal" in the name. Welsh whisky was also bottled here during the same period.

11 Marchnad Anifeiliaid
Y farchnad yn dal i'w gynnal yn y dref ei hun ar y safle yn heol Arennig. Yn draddodiadol cynhelir y farchnad ar ddydd Iau.

11 Livestock Market
The "Mart" is still held within the town at its Arennig Street site. Traditionally held on Thursdays.

10 Thomas Edward Ellis
1859-1899 Prif chwip y Rhyddfrydwyr ac aelod Seneddol lleol. Gwnaed y gofgolofn gan W Gascombe John yn 1903. Mae'r paneli yn dangos fferm Cynlas (lle'i ganed), Aberystwyth, Rhydychen a San Steffan.

10 Thomas Edward Ellis
1859-1899 Liberal Chief Whip and Local MP. His statue by W Gascombe John, 1903 has panels depicting Cynlas Farm (his birthplace), Aberystwyth, Oxford and Westminster.

9 Plas yn Dre
Tŷ tre teulu'r Llywydiaid ar un adeg a chartre'r diwygiwr Methodistiaid enwog Simon Lloyd (1756-1836)

9 Plas yn Dre ("Mansion in the town")
Once the town house of the Llywydiaid (Lloyd) family of Rhiwaedog and home of prominent Methodist revivalist Simon Lloyd (1756-1836).

Llyn Tegid/Bala Lake